

İSLAM EDEBİYATI KAVRAMI VE YAPISI

Kemal Şimşek

Akdeniz Üniversitesi

Özet

İslam Edebiyatı kavramı 1981 yılında Hindistan'daki Kalenho Toplantısı'nda ve 1982 yılında Medine İslam Üniversitesi'ndeki İslam Edebiyatı Diyalog Konferansı'nda tanıtıldığından beri üniversite çalışanları ve bazı meslektaşlar arasında dahî muhalefete ve sorgulamalara yol açtı. Bahsi geçen üniversitedeki öğretim üyeleri bu terime şaşırılmış ve onu Arap Edebiyatı'na bir alternatif veya ona karşı bir saldırganlık olarak görmüştür.

İslam Edebiyatı; ne Dilbilimsel Edebiyat, Milli Edebiyat, Halk Edebiyatıdır ne Kur'an, vahiy, hicret veya diğerleri gibi tamamen İslamî konuludur ne ideolojinin tam bir pozitif sistem olduğu göz önüne alındığında ideolojik bir edebiyattır ne de belirli bir zamanın, belirli bir mezhebin edebiyatıdır. Bu niteliklerin hepsi İslam Edebiyatı terimi kapsamına girer.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, İslam Edebiyatı, İltizam kavramı

Abstract

Since the concept of Islamic Literature was introduced at the Kalenho Meeting in India in 1981 and the Islamic Literature Dialogue Conference at the Islamic University of Medina in 1982, it has sparked opposition and questioning, even among university staff and some colleagues. Faculty members at the aforementioned university were taken aback by the term and saw it as an alternative to Arabic Literature or as an aggression against it.

Islamic Literature; It is neither Linguistic Literature, National Literature, Folk Literature, nor is it purely Islamic like the Qur'an, revelation, hijra or others, nor is it an ideological literature considering that ideology is a complete positive system, nor is it the literature of a certain time, a certain sect. All of these qualities fall under the term Islamic Literature.

Keywords: Literature, Islamic Literature, The concept of tax farming

Giriş

İslam edebiyatı sunulduğunda; sorular, karşısında farklı duruşlar ve zorluklar ortaya çıktı. Bu makalenin mümkün olduğunca sunmaya ve netleştirmeye çalıştığı şey budur.

1-İslam Edebiyatı Kavramı

Bu terim, 1981 yılında Hindistan'daki Kalenho Toplantısı'nda ve 1982 yılında Medine İslam Üniversitesi'ndeki İslam Edebiyatı Diyalog Konferansı'nda tanıtıldığından beri üniversite çalışanları ve bazı meslektaşlar arasında dahî muhalefete ve sorgulamalara yol açtı. Bahsi geçen üniversitedeki öğretim üyeleri bu terime şaşırılmış ve onu Arap Edebiyatı'na bir alternatif veya ona karşı bir saldırganlık olarak görmüştür.

İslam edebiyatı varsa İslamî olmayan edebiyatın da olması gerektiğini savunmuş bazıları da İslâmın ilk zamanlarındaki edebiyata ne isim vereceğimizi sorgulamıştır.

1996 yılında Arap Yazarlar Genel Birliği'nin başkanı Amman'da¹ günlük basın önünde "İslam edebiyatı var mıdır? İnsanların nezdinde Hristiyan, Rus veya Hind Edebiyatı gibi olması mümkün müdür?" diye sordu.

Bu alandaki araştırmacılardan birinin dediği gibi²; geçmişteki benliği anlamak, şimdiki benliğe hitap etmek ve gelecekteki benliği inşa etmekle ilgili olduğu için ıstılahta netlik ve gerekliliği büyük bir önem taşımaktadır. Dahası bu netlik daha sonraki edebî yolculuğun güvenliğine bağlıdır. Ebu'l-Hasan en-Nedvî'nin dediği gibi:

"İstılahlar gemi, araç ve uçakların (yol) haritaları gibidir. Bu yüzden hat güzergâhındaki en ufak bir hata bu gemi ve uçakların kaybolmasına ve istenilen noktadan sapmalarına neden olabilir."³

Dr. Necip el-Keylânî, ıstılah sorununu ve bundan çıkarmamız gereken hususun ne olduğunu açıklığa kavuşturarak konuşmasında şunları söyledi: "Klasisizm, Romantizm, Realizm vd.'ni incelerken yeni terimler bulmalıyız. Çünkü müstakil bir kimlik arayışı basit bir mesele değildir."⁴

Nitekim bağımsızlığı ihlâl etmeden yabancı terimlere karşı uyum sağlamayı kabul eden; İslam edebiyatının geleceğinin ve ilerlemesinin bu açılıma bağlı olduğunu ve önceki dayanaklara uygun olarak eleştirel terimlerin gelişmesine bağlı olduğu⁵ hükmüne varan başka bir eğilim de vardır.

Seyyid Kutub ve Muhammed Kutub'un bu asrın altmışlı yıllarından bu yana tanımladığı gibi İslam edebiyatı teriminden anlaşılan; şiirsel form ve sanatsal nesirden arındırılmış, hayat ve insanın mevcudiyeti ile alakalı islamî tasavvurun zihinlerde meydana geldiği vahye dayalı hissî bir deneyimdir.

Dr. Me'mun Cerrar⁶ ve Dr. Hasan el-Amrânî'nin⁷ de anladığı gibi edebiyat bir ülküdür. Bununla birlikte Profesör Ahmed Hasan ez-Zeyyât'ın İslâm'ın erken dönem edebiyatını "İslâm Edebiyatı" olarak tanımlaması, zamansal bir adlandırmayı amaçlamasından dolayı isabetlidir. Ancak "İslam Edebiyatı" terimi, XX. Yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarından bu yana aynı şekilde Dinî Edebiyat, Ahlâkî Edebiyat, Müslüman Edebiyatı, İslâmî Akım Edebiyatı⁸ veya İslâmî Davet Edebiyatı olarak da adlandırabileceğimiz dogmatik bir isimlendirme amaçlamıştır. Nitekim Ahmed el-Ceda' ve Hüsnü Cerrar'ın 70'li yılların ortalarında yol gösterici İslamî şairler hakkında yayınladıkları dizileri isimlendirmeleri ve (bu konuyla alakalı) birçok kitabın yayımlanması buna örnektir.⁹

Hayat ve insanın mevcudiyetiyle alakalı İslamî tasavvurun sadırlardaki İslamî Davet Edebiyatı veya İslam Edebiyatına karşılık gelen ya da misâl olarak Allah'ın insanları fitrat üzere

¹ el-Düstur, Ürdün Gazetesi, 28/7/1996.

² Dr. Şahid el-Büşeyhî, Mustalahât-ı en-Nakdî'l-Arabî ledâ eş-Şuarâ el-Câhiliyyîn ve'l-İslamiyyîn, Dârul-Kalem, Mağrib, s. 7.

³ Nazariyyât fi'l-Edeb, s.76.

⁴ Medhal ilâ el-Edebi'l-İslamî, s. 229.

⁵ Muhammed Cemal Arvî, Cemâliyyetü'l-Edebi'l-İslamî, s. 32.

⁷ el-İtticâhu'l-İslamî fi'ş-Şiiri'l-Filistînî el-Hadis.

⁸ Zerkâ Üniversitesi Sanat Fakültesi'nin 2. konferansında sunulan "İslam Edebiyatı Simyası üzerine bir Çalışma", Ürdün (4-6/5/1999).

⁹ Mecelletü'l-Edebi'l-İslamî, 8. Sayı.

yarattığı¹⁰ Fitrat Edebiyatı isimlendirilmesi Ümeyye bin Salt'ın şiiri gibi gayrimüslim ediplerin eylem/tesirlerinin benzerleri şeylere gelince...

Dr. Abdeh Zâyed'in de dediği gibi İslam Edebiyatı¹¹; ne Dilbilimsel Edebiyat, Milli Edebiyat, Halk Edebiyatıdır ne Kur'an, vahiy, hicret veya diğerleri gibi tamamen İslamî konudur ne ideolojinin tam bir pozitif sistem olduğu göz önüne alındığında ideolojik bir edebiyattır ne de belirli bir zamanın, belirli bir mezhebin edebiyatıdır. Bu niteliklerin hepsi İslam Edebiyatı terimi kapsamına girer.

2- İslam Edebiyatında İltizam ve Özgürlük

İslam Edebiyatını kuşatan diyalog ve meydan okumalar arasında iltizam meselesinin konumunu netleştirmek ve konuları, meseleleri ele alırken özgürlük kavramını serbest bir şekilde kullanmak gerekir. Edebiyattaki iltizam meselesi, Allah Teâlâ'nın Şuarâ sûresindeki sözlerinden kaynaklanmaktadır.

وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ. أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ. وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ. إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿26/٢٢٤-٢٢٧﴾

"Şairlere gelince onlara yoldan çıkmış azgınlar tâbi olur. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin? Ancak iman edip salih amel işleyenler, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğradıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır." (Şuarâ,224-227)

Özetle araştırmacı, bu yüce âyetlerden şairlerin işledikleri suçları bazen de inanmadığı Allah'ın dinine küftremelerini, açıklama ve ayrıntılarda gerçeklikten çok uzak olduklarını ve sözlerinde samimi olmadıklarını çıkarabilir.

Genel olarak bu hükmün dışında tutulan şairler:

- 1- Allah Teâlâ'ya inananlar.
- 2- Hayatlarının idamesinde ve geçimlerinde salih amel işleyenler.
- 3- Tevhidde, tebliğde ve Allah'ın yarattıklarını tefekkür etmede Allah'ı çokça ananlar.
- 4- Kendilerine iftira atıldığında buna sadece hicivle karşılık verenler -ki bu âyette geçen zulmün ardından gelen zaferdir yani zulme maruz kaldıklarında şiirleriyle haklarını savunanlardır.-¹²

Anlaşılan o ki Rasulullah'ın indindeki şairler, iman ve davranış dışında bir istisna görmediler. Araştırmacılardan birinin dediği gibi iltizamî şiir hakkında istisnaî bir durum söz konusu değildir.¹³

İslamda edebiyata bağlılık/ edebî iltizam meselesi; Rasulullah'ın ve ashabının şiir konusunda benimsediği pratik tutumdan daha açıktır. Bu konuda birçok şey yazıldı¹⁴ ve tanınmış oldu ancak biz bir tutumu örnek olarak zikredeceğiz:

¹⁰ Dr. Mahmud Hüseyin Zeyni; "Dirâsât fi Edebi'd-Daveti'l-İslamiyye", Dr. Abbas el-Cerârî; "min Edebi'd-Dâveti ile'l-İslam", Hasan el-Kâsımî; "Edebü'd-Dâveti'l-İslamiyye".

¹¹ Muhammed Cemal Arvî, Cemâliyyetü'l-Edebi'l-İslamî, s. 32.

¹² Abdeh Zâyed; "el-Edebü'l-İslamî Darûratün", s. 62, 63.

¹³ Dr. Mustafa Alyân, "eş-Şâir ve Tecrübetihi's-Şi'riyye fi Zılâli Sûreti's-Şuarâ", Mecelletü İslamiyyeti'l-Ma'rife, sayı 12, 1998, s. 66.

¹⁴ Dr. Mustafa Alyân, "eş-Şâir ve Tecrübetihi's-Şi'riyye fi Zılâli Sûreti's-Şuarâ", s. 66.

Aclan oğulları, şairlerden birini kendilerini hicvetmesi gerekçesiyle Ömer bin el-Hattab'a şikâyet etti. Hz. Ömer, hicvedenlerin ne söylediğini sordu. Aclan oğulları şiiri zikretti,

قبيلة ما يغدرون بذمة ولا يظلمون الناس حبة خردلة

Emanete hıyanet etmeyen ve insanlara hardal tanesi kadar zulmetmeyen bir kabile

Hz. Ömer, keşke onlardan olsam ya da Hattab ailesi keşke böyle olsa dedi.

Aclan oğulları diyor ki:

وما سمي العجلان الا لقولهم خذ القعب واحلب أيها العبد واعجل

Hz. Ömer, kavmin büyükleri kavmin hizmetkârı değil midir? dedi.

Şikâyet edenlerin kalplerindeki hiciv mevzusu İslam nazarında ondan farklıdır. Onlar cahiliyedeki kriterlerle, Hz. Ömer ise İslam ile mukayese eder. Bu ahlakî bir meseledir ve kriterler buna göredir.

Bu; İslamî düşünceye ona sunulan hususları ölçme ile ilgili bir bağlılıktır. Klasik ve modern dönemde İslam şairinin kullandığı ölçü budur. Halkların çektiği acıları, kurduğu hayalleri vatanî ve insanî husustaki sorunları fikrî, hissî ve fennî olarak paylaşmaları gereken şairlerin nezdinde iltizam, nazarî bir ıstılahattır.¹⁵

İltizam terimi, bu asrın otuzlu yıllarında Rusya'da Sosyalizm fikrine hizmet eden Bolşevik İhtilalinin başarısından sonra ortaya çıktı. Araştırmacılardan biri şöyle diyor: "Şair, (asrımızın son zamanlarında) iltizam nazariyesiyle edebiyatın iki çağdaş doktrini olan sosyalist gerçekçilik ve varoluşçuluğu ele alıyor.¹⁶ Görünen o ki bu gerçekçilik akımı o dönemde Sovyetler Birliği Ülkeleri dışında da damgasını vurmuş, 1935 dolaylarında¹⁷ yeni bir sosyalist gerçekçiliğin tesiriyle Fransa'da iltizam propagandası yapılmış, komünist literatürdeki kavramlar ve Sartre'nin eserlerindeki varoluşçuluk olgusu ile kendini göstermiştir.

Her ne kadar iltizam, form ve dil yapısı bakımından yeni olsa da İslamî eleştiri için yeni bir kavram değildir. Nitekim İslam şairi kendini, söylediği her sözde İslam akîdesini yaymaya adanmıştır. Nihâî hedefin cennet olduğunu savunan eski bir şiirde:

بلغنا السماء مجدنا وحدودنا وأنا لنبغى فوق ذلك مظهرا

Rasulallah, "Nereye ey Ebu Ya'la?" diye sordu. Ebu Ya'la, "Cennete" diye cevap verince Allah'ın Rasulü onaylayarak "İnşallah" dedi.¹⁸

Modern çağdaki şairlerden biri şöyle diyor:

مكتي أختي طيبتي أخت قدسي كل من مسهن مس اعتقادي¹⁹

Bu günlerde İslam Edebiyatına iltizam ve hürriyet hususunda meydan okumalar ve sorular; bu edebiyatın güzellik ve zevk amaçlı şiirin doğası gereği olan betimleme, gazel, kendi kendine konuşma vb. sanatları yeniden canlandırma hedefleriyle ne ölçüde meşgul olduğu ile alakalıdır.

Subjektif görüşlerden kâinata, insana ve hayata varana kadar fitrata dayalı saf şiirsel ruhun ürettiği her şeyin İslam Edebiyatına dahil olması mümkündür. Bir çocuğun gözlerindeki

¹⁵ örneğin; "Kitâbü'l-İslam ve'-Şi'r", Dr. Sâmî Mekki el-Ânî, aynı isimde başka bir kitap; Dr. Yahya el-Cebûrî.

¹⁶ Muhammed Ghanimî Hilal, "en-Nakdül'Edebi'l-Hadîs", s. 48.

¹⁷ Muhammed Ghanimî Hilal, "en-Nakdül'Edebi'l-Hadîs", s. 56.

¹⁸ Muhammed Ghanimî Hilal, "en-Nakdül'Edebi'l-Hadîs", s. 48.

¹⁹ Sami Mekki el-Ânî, s. 49.

parıltı ya da bahçedeki bir güle, alımlı bir yüze, denizin maviliğine, bulutların karalığına, heyecan verici bir olay karşısında ruhun büyülenmesine odaklanmış bir bakış... Bunların hepsi hatta bu hayatta insanların birbirlerini, gece ve gündüz sonlarında O'nu hamd ile tesbih eden diğer tüm mahlukatla birlikte bu hayatı sevmesi dahi İslam Edebiyatı için mümkün olan mevzulardır.

Kadın ve yahut toplumsal cinsiyet konusunda, iki cins arasındaki insanî duyguları ve Allah'ın yarattığı beşerî fitrata karşı saldırganlığı samimî bir şekilde konu edinen herhangi bir şiir saygıdeğerdir. Şüphesiz bu görüşe göre insan odaklı herhangi bir şiirin İslam edebiyatında muteber görülmesi mümkündür.

Kadı el-Cürcânî'nin "Din, şiirden soyutlanmıştır...Eğer din şiire engel olsaydı veya yanlış inanç, şiirden alıkoyma sebebi olsaydı Ebu Nevvas'ın ismini divanlardan silmek gerekirdi."²⁰ sözünü bu şekilde anlamak doğru değildir.

Bu (sözlerden), dinin şiirden uzak olduğu veya aralarında hiçbir ilişki olmadığı anlamı çıkmaz. Zaten kimse böyle bir şey söyleyemez. Ancak bu sözlerden şiirsel yeteneğin tanınmasının başka bir şey, şiirin kabul edilmesinin ise başka bir şey olduğu çıkarılabilir. Birincisi sanatsaldır, ikincisi ise hem sanatsal hem de anlamsal noktada tamamlayıcı bir bakıştır.²¹

Şiirin ilk olarak mabedlerde ve dinin gölgesinde başladığını unutmamalıyız. Hangi din olursa olsun her çağda tükenmeyen bir yağ ile kendini tutuşturur. Kadim ve modern felsefeler, din statüsünde sahiplerinin kalbine yerleşmiş olur. El-Esmaî'nin "Şiir yoluna iyilik kapısından girdiğinde...çünkü/şiirin usûlü ..için hayır kapısından girdiğindir. "²² sarfettiği sözün sonunu bu şekilde anlamak doğru olmaz. Zira şiirin gücü, iyiliğe sevk etmesinden değil ancak teknik ve semantik araçların gücünden kaynaklanır.

El-Esmaî'nin kendisinden bahsettiği; garip kelimeleri araştıran ve şiir yeteneğiyle, hayran olduğu kelimelerin çoğunu seslendiren Hassan bin Sâbit'in özlü sözleri gibi şairler çoğunlukla din ve sanatın gücünü bir araya getirmiştir.

İltizamın sınırları olduğu müddetçe özgürlüğün de sınırları vardır. Yazarın; ahlakın, kanunun ve örfün sınırlarını hissetmeden sözlerini rahatça sarfetmesi özgürlük kabilinden değildir. Çünkü aslen iltizam, hayat karşısında herhangi bir ahlâk nazariyesinin sâdır olması anlamına gelmektedir ve her insan kendi ahlakî değerlerinin failidir.²³ Öyleyse edebiyat; ne topluma hizmet etmiyor, insanlara fayda sağlamıyor manasında ne de sadece yazarının anladığı manada veya gerçekten yazarların seçilmiş eserleriyle sınırlı olduğu manasındadır. Kısıtlamasız hürriyet bir kaos biçimidir. Hürriyet, acilen yapılması iktiza eden durumlardan uzak durmamızı bize gösteren içsel bir erdem değildir. Bunun tam tersi olarak aslında hürriyet geleceği inşa etme veya hali hazırda belirli bir eylemi gerçekleştirme yeteneğidir. Nitekim hürriyet, kendini topluma ait hissedenden her insanı ilgilendirir.²⁴

²⁰ Abdurrahman Barut, "min Şiir'i İslamî'l- Hadîs", s. 130.

²¹ Ali bin Abdülaziz el-Cürcani, "el-Vasata beyn'el- Mütenebbî ve Husûmihi, s. 64.

²² Dr. Abdeh Zâyed, "el- Edeb'ül-İslamî Zarûratun", s. 90.

²³ el-Merzubânî, el-Müveşşah, s. 56.

²⁴ Sartre, "Beyne'l-Felsefe ve'l-Edeb", çev. Mücahid Abdu'l-Mut'im Mücahid, s. 137.

3-İslam Edebiyatında Biçim ve İçerik:

İltizam ve İslam edebiyatı problemi biçim ve içerik problemi doğurur. İslam yazarına edebî sanatlarda ortaya koyduğu şeyler için İslamî bir içerik yayınlaması gerekiyormuş gibi görünür. Kur'an-ı Kerim'deki Şuarâ sûresinin âyetlerinden açıkça anlaşılana ve Rasulullah'ın, sahabenin şiir hakkındaki tutumlarına dayanarak İslamın; dilbilimsel oluşumlarının, gramer yapılarının ve tekniğinin estetiğine bakmaksızın İslam inancına ve değer, ahlak açısından gereksinimlerin kapsamına bağlı kalmayı talep ettiğini düşünür.

Eleştirel mirasımız biçimi içerikten ayırmadı aksine el-Câhiz, İbn-i Kuteybe, Hâzım el-Kırtâcî, İbn Selâm, İbn Reşîk ve İbn Esîr tarafından belirtildiği gibi yenilik sürecinde ikisinin birlikte uyumlarını savundu. Bu iki sınır arasındaki örtüşme, lafızlar ve manalar arasında daimî ezoterik bir ilişki olduğunu savunan Abdulkâhir el-Cürcânî tarafından formüle edilen Nazım Teorisinde maksimum tutarlılık derecesine ulaştı.²⁵ Bununla birlikte sadece araştırıp, incelemek için ikisinin arasını ayırmayı amaçlıyoruz.

Dolayısıyla biçim olmaksızın İslam'ın etkisini gözlemlemek, edebi söylemde sadece içeriğe bakmamız gerektiğini düşünmek, daha önce de belirttiğimiz gibi Çağdaş İslam Kitabı'nda düşülen bir hatadır. Eğer biz Arapların meydana getirdikleri dışında, özgün fikirlerle ve içerisinde belağat bulunmayan terkiplerle bir edebiyat oluşturmaya kalkarsak, tek ayak üstünde duran yahut edebiyat sahasında tek ayak üstünde yürümeye çalışan kişi gibi oluruz.

Beyan kısmına giren terkipler gizli belîğ bağlarla, kinayelerle, mecazlarla, istiarelerle ve çeşitli haberî ve inşâî cümlelerle ve bu konuların seçilmiş bölümleriyle güçlü bir şekilde iç içe geçebilmelidir. Anlamın ve formun gerekliliklerini birleştiren genel bir şemaya göre söz konusu olan bu terkipler -insanları etkileme talebi dikkate alındığında- muhatapta istenilen etkiyi yani hedeflenen gerginliği ve güzel heyecanı elde etmek için kelimeleri ve yapıları güzelleştirme/ süsleme metotları ile birlikte onları harekete geçirir.

Şiirin bu bölümleri Kur'an'ı Kerim ayetlerinden ayıramaz:

وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا... (2/103)

Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın...

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ... (2/10).....

Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz...

....لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (33/21)

...hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır.

Veda Haccı'nda Resûlullah'ın hadislerinden başını kaldıramadı:

تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنْ تَمَسَّكُمْ بِهِ، فَلَنْ تَضِلُّوا: كِتَابَ اللَّهِ، وَأَهْلَ بَيْتِي.

“Size iki şey bırakıyorum. Onlara sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu asla şaşırmasınız: Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir.”

Arap şiir tarihinde Kuran-ı Kerim'den, Hadis-i Şerifler'den iktibasın yanı sıra birtakım ayetleri nasıl anlamamız gerektiğine dair açıklamalar vardır. Fakat bu basit aruz ölçülerine sahip örnekler bizlere vezin kalıpları oluşturma noktasında pratik bir yarara sahip değildir.

²⁵ Dr. Abdeh Zâyed, "el-Edeb'ül İslamî Zaruratün", s. 91.

Bu günlere bazı İslamî şairlerimizin üstelik yalnızca İslamî muhtevayı ilgilendiren hususlarda, şiirin estetiğine ve gerekliliklerine dikkat etmemelerinden kaynaklı manzumelerde düştükleri talihsizliklere şahit oluyoruz.

Bu fenomenler ile birtakım edebî çabalar sonucunda düzlüğe çıkma, sözü doğrudan söyleme ve takrir beklenmektedir. Ne var ki bu fenomenleri kullanarak yazılan yazılarda okuyucuya acı veren ve hatta kendi içinde acı çeken tâlikatlar, alaycı kulaklar, iğneleyici diller dışında bir şey bulamazsın. Ben bu acıdan iki dersimde bahsetmişim: Birincisi Zerka Üniversitesinde 22.3.1999 tarihinde, diğeri ise Umman'da bulunan Dünya İslam Edebiyatı Derneği'nde 15.4.1999 tarihinde. Çünkü bu gafletlere düşenler eleştirinin İslamî bir açıdan olduğunu idrak edememişlerdi. Burada sanatçının, yaratıcılığında sınırsız bir şekilde istediğini istediği şekilde oluşturabilmesi ve her asırda ve her şehirde sanat zevkiyle orantılı olarak, sanat formunun alanlarını sınırsız olarak ona açılması söz konusuydu. Her çağın kendine has zevk anlayışı vardır. Üstelik her çağın kendi toprağından, gökyüzünden, tarihinden ve coğrafyasından çıkan sanat malzemeleri vardır. Sanatçı tüm bunları koklamalı ve insanların nazarında kendisinin sanat hususunda yetenekli olduğunu düşündüren şeyleri malzemelerin sırları ve insanların beklentileri doğrultusunda ortaya çıkartmalıdır.

4- Gelenekte ve Günümüzde İslam Edebiyatı:

Bu günlerde İslam Edebiyatının fikir, edebiyat ve eleştirideki çağdaş eğilimleri üzerindeki konumu hakkında sorular gündeme getiriliyor. Bu soruların tamamı siyasi durumları ne olursa olsun Batı-Kapitalist uygarlığının dış dünyasından yahut Sosyalist fikir çevrelerinden geldiği bilinmektedir. Her iki medeniyet her şeyi incelemeye, açıklamaya, kutsallaştırmaktan arındırmaya ve laboratuvar işlemlerine tabi tutmayı bir zorunluluk olarak gören laik ve materyalist düşünceye dayanır. Cevabı aranan bir diğeri soru ise şudur: “İnsan, evren ve hayata dair düşünce ve fikirlerinde İslam'ın söz konusu hususlardaki tutumunu temel alan İslam edebiyatı temsilcileri bu entelektüel ve eleştirel yaklaşımlarla nasıl bağdaştırılmaktadır?”

Dr. İmad Al-Din Halil bu sorunu birçok kere ele almıştır. Bu konu üzerine 7.5.1997 tarihinde Ürdün'deki Dünya İslam Edebiyatı Derneği'nde bir konferans vermiş, 1998'de İslamiyyeti'l Marife dergisinin 2. sayısında “Havle Hareketi Edebi'l İslamiyyi el-Muasır Vakfeten limüraceati elhisabi” (Çağdaş İslami Edebiyat Hareketi ve Bir Duraklama Üzerine) başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. Bunun dışında “Seneiyyeyü fi el-Edebî İslamî” başlıklı bir çalışması vardır. Son olarak Ürdün'deki Zerka Al-Ahli Üniversitesi'nin 5 Mayıs 1999'da düzenlediği “İslam Edebiyatı Konferansı: Gerçeklik ve Hırs” adlı konferansa katılım sağlamıştır.

Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: İslamcılarının nezdinde çağdaş ya da modernite olarak isimlendirilen şeyin İslam edebiyatı üzerindeki konumu, ıstılahlarında yahut bir kısmında İslam'ın kâinat, insan ve hayat görüşü ile çatışabilecek birtakım batını planlarla bağlantılı olması²⁶ bahanesiyle Batı edebiyatının yetkinliğinin reddedilmesi yaygın bir tavidir.

Bu eleştirilenler, İslamî şahsiyeti ifade eden ve onun kâinat, insan ve hayat algılarını somutlaştıran ve edebî alanımızı dolduran aynı zamanda felsefî tasavvurlarımızı somutlaştıran,

²⁶ İmad El-Din Halil, İslamî Mâ'rife Dergisi, Sayı 12, 1998, s. 17.

doktrinel, akaidî ve bize tamamen yabancı olan ideolojik kavramları ²⁷ içeren edebiyat karşısında İslamî bir literatüre duyulan ihtiyacın farkına varılması için çağrıda bulunmuşlardır. Öte yandan, Çağdaş Batı Uygarlığı'nın tanık olduğu modernitenin verilerini, eleştirel çalışmalara olan hayranlık ve bilimsel bağımlıkla tamamen kabul edenler de vardır.²⁸

Burada münasip olan her iki taraftaki araştırmacıların da aşırıya kaçtığını ifade etmektir. Birincisi, sanki hem kendisi için hem de batı edebiyatındaki iç unsurların İslam kültürüne sızmasından korktuğu için diğer kültürlerle kapısını kapatıyormuş gibi, ikincisi ise her şeyden önce İslamî bir kültüre sahip olduğunu ve İslam kültürünün atlanması caiz olmayan özellikler taşıdığını, deneye tabi olmayan ve yabancı araçlarla karıştırılmayan temelleri olduğunu unuttuyormuş gibi görünür.

O halde ne gerekli? Çözümü nedir? Cevabı nedir?

Cevabı gelenek hususunda ki konumumuzu netleştirdikten sonra vereceğiz.

Dr. İmad Al-Din Halil şöyle diyor: Geleneğe tapmayı ve onun kullandığı kelimeleri kutsallaştırmayı reddettiğimiz kadar, onun koyduğu kurullarla istihza etmeyi ve İslamî çevrenin dışından getirilen standartlarla teamülünü de reddediyoruz

Şu sözlerde sınırlandırılması gereken bir genelleme var: "Geleneğe tapmayı ve onun kullandığı kelimeleri kutsallaştırmayı reddediyoruz." Bu cümle gerek dini gerek kültürel noktada değerlendirebileceğimiz tüm geleneklerimizi kapsıyor. İslam şeriatinin birinci ve ikinci aslı kaynakları Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Nebevi-i Şerif'tir. Bu kaynaklar görmezden gelinemeyecek ve atlanamayacak kaynaklardır. Daha öncede belirttiğimiz gibi biz Kur'an-ı Kerim ile ibadet eder, Rasulü Kerim'den varit olan sahih hadisleri takdis ederiz. Buna mukabil geleneğin geri kalanında, eski şairlerimizin ve yazarlarımızın edebi standartlar olarak yazdığı şeyler bizim nezdimizde bu statüye yükselmez. Bu nedenle onlar üzerinde değişiklik yapabilir ve kendi anlayışlarımıza göre şekillendirmelere gidebiliriz. Başkalarından kültürümüze uygun olanı, sanatın özgün malzemelerinden yahut özünden değil, sanatta yenilenme faktörlerinden alırız.

Dr. İmad Al-Din Halil önceki açıklamalarından sonra şunları ekledi: "Mahremiyetimize, inancımıza, sabitelerimize ve tarihimize sadık kalmak şartıyla, gelenekle olan ilişkilerimizde özgürüz."

Bu şarta bir itirazımız yok fakat gördüğümüz gibi geleneğimizle teamülümüz hususunda özgürlüğümüz kısıtlı ve Dr. İmad Al-Din'in gibi geleneği bu şekilde genel manada kullanamayız. Ayrıca Dr. İmad Al-Din'in bu sözü birden fazla tekrarlaması da dikkat çekicidir. Nitekim aynı çalışmada şunları da söylemiştir: "Öncelikle geleneğe doğruyu ve yanlışı, neyin yaratıcı ve neyin ruminatif olduğunu içeren bir veri olarak bakmak zorundayız...Dolayısıyla gelenek bu durumda ne herhangi bir yükümlülük niteliği ne de herhangi bir durumda kutsallık niteliği taşımaz." Aslı dini referanslarımızın -Kur'an ve Hadislerin- gelenek kavramının dışında olduğunu düşünüyorsa -ki bu böyle görünüyor- görünen o ki Dr. İmad ile "gelenek" kelimesinin anlamı hususunda pek anlaşamadık. Zira bizim kanaatimizce -en iyisini Allah bilir- onlar da içindedir ve bizim değer verdiğimiz geleneğimizden bize mirastır.

²⁷ İmad El-Din Halil, İslamî Mâ'rife Dergisi, Sayı 12, 1998, s. 17.

²⁸ Dr. Abdeh Zâyed, "el-Edeb'ül İslamî Zarûratün", s. 56.

Modern ve çağdaş eleştiri ve edebiyat yöntemlerini benimseyen Batılı veya Doğulu kimselerin yönteminin, dini kutsallarımızın temellerini ve hukukumuzun değişmezlerini ihmal etmediğimiz ölçüde edebiyat ve eleştiri kabiliyetimizin çağa uygun olması için ifrat yahut tefrit olmaksızın ikisinin ortasında hareket etmek olduğu görülüyor. Bizim dışımızdakilerden aldığımız şeyler ıstılah ve üslubu kapsamaktadır. İstılah maddesinde de bahsettiğimiz üzere gelecekte mevcut olabilmemiz için edebî eleştiri ve menheçlerde bize ve geleneğimize has ıstılahlara ihtiyacımız vardır. Klasisizm, Romantizm, Bernasia doktrinini ve benzerlerini kullanmamalı onun yerine dilimizden, geleneğimizden ve tarihimizden türetilen terimleri kullanmalıyız. Şiirsel formları ve düzyazı sanatlarını, teori ve eleştiriye ele alış biçimimizin yanı sıra, edebî mirasımızla olan ilişkimizi kesmediğimiz sürece diğer edebî formlardan gelen her şeye sırtımızı da dönmüyoruz. Nitekim bu formlar bizim sanat eserlerimizin sayılarını arttırabilir.

Bu yaklaşım edebiyattaki muğlaklık konusunu takip etmektedir. Genel olarak edebiyatta ve özelde şiirde muğlaklık kesinlikle vazgeçilmezdir. Çünkü söz konusu bu kapalı okuyucuya yeni fikirler ve manalar ilham eder. İşte şiirin anlamının özü de budur.

Ebu Temmam kendisine "Neden onun anladığını söylemiyorsun?" diye sorulara şöyle cevap verdi: "Peki sen söylenenleri niçin anlamadın?" Birisi Ebu Temmam'a küçük bir şişe gönderdi ve dedi ki: Bu şişeyi benim için kınanmış suyla doldur. (Çevirmen notu: Burada suyu getiren kişi Ebu Temmamın şu satırlarına atıf yapmaktadır:

وهو يقصد السخريه من بيت أبو تمام الذي يقول فيه:

لا تسقني ماء الملام فأنتني ... صبّ قد استعذبت ماء بكائي

Ebu Temmam ise "Bana aşağılanma kanadından bir şey getirmediğinize size istediğinizi vermeyeceğim." şeklinde mukabele etti. (Çevirmen Notu: Bu sözyle ise Ebu Temmam şu ayete işaret etmiştir:

وَخَفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿17/24﴾

"Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et.")

İbnü'l-Rumi, okuyucuları yanlış anlamış gibi farklı şekillerdeki anlamları ayrıntılı açıklaması ve fikirlerini oldukça fazla açıklaması nedeniyle eleştirildi. Hatta şiirinde düzyazıya daha yakın olduğunu söylediler. İbnü'l-Âmîd'in nesirindeki işçiliğin güzelliğini beğendiklerinde ise şöyle dediler: "İbnü'l-Âmîd'in'nin nesri şiire yakındır." Edebiyatta kapalı yemekteki tuz gibi olmazsa olmazdır. Fakat haddini aşarsa tam tersi olur. İnsanların bazı öğretilerden, Sembolizm ve Bernasia doktrinini gibi modern edebî eleştiri okullarının kalıplarından bekledikleri şey budur.

Eğer şiirdeki kapalı çok yoğunsa bu; kalın kefenlerin, altlarındaki bedenleri gizlediği gibi fikirleri gizler. Modern çağda; Adonis, Yusuf el- Halil'in kapalı tarzları ve bu tarzı takip edenler oldukça ilgi görmüştür. Görünen o ki, kapalılığın arkasındaki tepenin altında ve bu yoğun muğlaklığın arkasında, milletlere ve milletlerin evlatlarına düşmanlık besleyen batınî (ezoterik) doktrinler tarafından beslenen kötü niyetli amaçlar yatmaktadır. Allah onların bildiklerini en iyi bilendir.

5- İslam Edebiyatında Çocuk Edebiyatı:

Şeyh Ebu El-Hasan Al-Nedvî, yirminci yüzyılın altmışlı yıllarında bu konuya eğildi ve çocuklar için İslam tarihi ve İslam edebiyatı konularında kitaplar yazdı. Abdurrahman Rafet Paşa, sahabe efendilerimiz ve tabiînden zatların asil ve takdire şayan davranışları hakkında bir kitap yazdı. Elbette bunun dışında birçok yazar tarafından birçok kitaplar yazıldı. Lakin çocuklarımızın bizim üzerimizde hakları var. Bu nedenle mevcut olan eserlerle yahut daha fazlalarıyla hiçbir zaman yetinmemeliyiz. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki söz konusu bu eserler İslam tarihinden alıntılardan öteye geçmiyor.²⁹ Bu nedenle bir an önce geleneğimizin, çocuk edebiyatına özgü teknik standartlar kullanılarak çocuklara taşınması gerekmektedir. Bu ise akademik alanda yeterlilik özel bilimsel yetenekler, sabır, azim ve bu alanda uzun deneyim gerektirir.

İslam Edebiyatı Derneği, 1986 yılında kurulduğundan bu yana bunu fark etmiş ve bu konuyu ana hedeflerinden biri haline getirmiştir. Bu nedenle tüzüğüne koymuş, her fırsatta hatırlatmaya devam etmiş ve daha sonra söz konusu alanda yarışmalar düzenlemiş ve yıllık ödüller tahsis etmiştir.

6- İslam Edebiyatında Vezinler:

El-Ğayyârî şiirin, insanlara fayda sağlayacak ve topraklarda izi kalacak olan edebiyatın görevlerini yerine getirerek modern çağa kabul edilebilir bir katkı sağlayabileceği hususuna İslam edebiyatı üzerinden dikkat çeker. Ancak, birçok kişinin gözlemlediği gibi, hikâye ve roman³⁰ Ali Ahmed Bakathir, Al-Sahar ve Necip Al-Kilani'nin çağdaş insan ruhunun yönlerini keşfetmek, ortaya çıkarmak, açıklamak ve incelemek noktasındaki çabalarına rağmen böyle bir görevin altından kalkamamıştır.

İslam edebiyatında farkedilir oranda yetersiz kalan edebî sanat alanı olan ve “Sanatın Babası” olarak adlandırılan tiyatroya gelince; bu noktada yazarların ve şairlerin çabaları utanç verici derecede sınırlıdır. Tiyatro teorik ve pratik hedeflerle en çok çevrilen edebi sanat rengidir. Bakahir ve İmad ed-Din Halil'in bu konudaki çabaları ise hala bireyseldir ve gerek nicelik gerekse nitelik olarak geliştirilmelidir. Allah yardımcıları olsun.

Sonuç

İslam edebiyatı akımı kök salmış ve dalları genişlemiş, kendi çevresinin dışındaki düşünce ekollerine ve eleştiri literatürüne direnmiştir. İslam edebiyatçıları Hint Alt Kıtasında, Arap ülkelerinde ve Türkiye’de İslam edebiyatı çatısı altında toplanacakları bir bağ kurmuşlardır. 20 sayıdan fazla yayım yapan dergiler çıkarmış ve bir o kadar da kitap basmışlardır. İslam edebiyatı ellili yıllarda garip olmasına ve öncülerinin sayısı bir eldeki parmak sayısını geçmemesine rağmen, kökleri sabit, dalları göklerde olan güzel sözün hâlâ bekçiliğini yapmıştır ve günümüzde de üstlendiği rolü devam ettirmektedir. Son olarak, ne olursa olsun onun sabitleri ve kanunları gereği zamanının kendisi üzerindeki hakkını unutmaması gerekir.

²⁹ İmad el-Din Halil, "el-İslamiyyetü'l Mâ'rife", s. 16.

³⁰ İmad el-Din Halil, "el-İslamiyyetü'l Mâ'rife", s. 16.

Kaynakça

- el-Düstur, Ürdün Gazetesi, 28/7/1996.
- Dr. Şahid el-Büşeyhî, Mustalahât-ı en-Nakdî'l-Arabî ledâ eş-Şuarâ el-Câhiliyyîn ve'l-İslamiyyîn, Dâru'l-Kalem, Mağrib, s. 7.
- Nazariyyât fî'l-Edeb, s.76.
- Medhal ilâ el-Edebi'l-İslamî, s. 229.
- Muhammed Cemal Arvî, Cemâliyyetü'l-Edebi'l-İslamî, , s. 32.
- el-İtticâhu'l-İslamî fî'ş-Şiiri'l-Filistînî el-Hadîs.
- Zerkâ Üniversitesi Sanat Fakültesi'nin 2. konferansında sunulan "İslam Edebiyatı Simyası üzerine bir Çalışma", Ürdün (4-6/5/1999)
- Mecelletü'l-Edebi'l-İslamî, 8. Sayı.
- Dr. Mahmud Hüseyin Zeynî; "Dirâsât fî Edebi'd-Daveti'l-İslamiyye", Dr. Abbas el-Cerârî; "min Edebi'd-Dâveti ile'l-İslam", Hasan el-Kâsımî; "Edebü'd-Dâveti'l-İslamîyye". Cemâliyyetu'l-Edebi'l-İslamî, Muhammed Cemal Arvî, s. 32.
- Abdeh Zâyed; "el-Edebü'l-İslamî Darûratün", s. 62, 63.
- Dr. Mustafa Alyân, "eş-Şâir ve Tecrübetihi'ş-Şi'riyye fî Zılâli Sûreti'ş-Şuarâ", Mecelletü İslamiyyeti'l-Ma'rife, sayı 12, 1998, s. 66.
- Muhammed Ghanimî Hilal, "en-Nakdû'l-Edebi'l-Hadîs", s. 48.
- Sami Mekkî el-Ânî, s. 49.
- Abdurrahman Barut, "min Şiir'i İslamî'l- Hadîs", s. 130.
- Ali bin Abdülaziz el-Cürçani, "el-Vasata beyn'el- Mütenebbî ve Husûmihi, s. 64.
- Dr. Abdeh Zâyed, "el- Edeb'ül-İslamî Zarûratun", s. 90.
- el-Merzubânî, el-Müveşşah, s. 56.
- Sartre, "Beyne'l-Felsefe ve'l-Edeb", çev. Mücahid Abdu'l-Mut'im Mücahid, s. 137.
- Dr. Abdeh Zâyed, "el-Edeb'ül İslamî Zaruratün", s. 91.
- Imad El-Din Halil, İslamî Mâ'rife Dergisi, Sayı 12, 1998, s. 17.
- Dr. Abdeh Zâyed, "el-Edeb'ül İslamî Zarûratün", s. 56.
- Imad el-Din Halil, "el-İslamiyyetü'l Mâ'rife", s. 16.
- 31-Servet Abaza, Edeb'ül İslamî Dergisi, cilt 23, s. 32-33.